

HÖRCSIK RICHÁRD

Révész Imre

(1889–1967)

Életútja

Ifj. Révész Imre 1889. június 30-án „ároni” családban született Pápán.¹ Nagyapja, id. Révész Imre a liberális teológia elleni kálvinista ébredés elindítója és a református egyház autonómiáját az osztrák önkényuralom ellen védelmező *pátensharc* legendás vezére.² Apja, Révész Kálmán, hitvallásos kassai lelkész – korábban Pápán az egyháztörténet professzora –, később a tiszáninneri egyházkerület egyháztörténeti vénával megáldott püspöke, a jászóvári ka-

nonokok kassai főgimnáziumába íratta be. Az eminens tanulóként itt eltöltött nyolc év alatt alakult ki ökumenikus szemléletmódja és sajátította el a francia nyelvet, ami rányomta bélyegét egész életművére.³ „Isten kegyelméből olyan családból származom – írja későbbi visszaemlékezésében –, amelyben a hit sohasem volt probléma. A magától értődő istenbizonyosság levegőjében születtem és nőttem fel. A Jézus Krisztus követése és szolgálata minden vitán és kételyen felül álló, a legszentebb értelemben hagyományos életcél és életmérték volt családomban.”⁴

Érettségi után 1907-ben kezdte meg Kolozsvárott teológiai tanulmányait, ahol tanárai közül Ravasz László, Pokoly József, Bartók György és leginkább Böhm Károly határozták meg szemléletmódjának alakulását.⁵ Teológus éve alatt ismerkedett meg az Evangéliumi Keresztyén Diákmozgalommal, majd az úgynevezett „tudományos teológia” kolozsvári történeti-kritikai írásmagyarázás gyakorlatával. A negyedéves teológus számára meghatározó volt a francia *montaubani Faculte Libre de Theologie*-n eltöltött idő, ahol a fakultás dékánja és világhírű pro-

1 Életrajzi adatait lásd: Új magyar életrajzi lexikon V. kötet, Budapest, 2004, 730–732.

2 Makkai László: 100 éve született Révész Imre, Képes Kálvin Kalendárium az 1989. évre, Budapest, 1988, 182.

3 Barcza József: Révész Imre életműve, ThSz ú.f. 32 (1989)/4, 193.

4 Révész Imre: Mit köszönhetek én az evangéliumi keresztyén diákmozgalomnak? Budapest, 1925, 3.

5 Bucsay Mihály: Révész Imre (1889–1967), ThSz ú.f. 10 (1967)/3–4, 84.

fesszora, Emilé *Doumergue* személyes ráhatására fordult az egyháztörténelem felé. Hamar kiérdemelte a nagy francia Kálvin-kutató szoros barátságát is.⁶

A peregrináció alkalmat adott arra is, hogy az ifjú több nagy utazása során járja be Francia-, Spanyol-, Olasz- és Németország, valamint Svájc nevezetes helyeit. De 1911-ben hazajött és édesapja mellett Kassán lett segédlelkész, ahonnan 1912-ben a 23 éves fiatalembert Kolozsvárra hívták. 1912-től helyettes, majd rendkívüli és 1914-től nyilvános rendes tanárként ő került a Pokoly József távozása miatt megüresedett egyháztörténeli katedrára. Nemcsak tanított, hanem nevelt is. A reneszánsz és humanizmus időszaka, a reformátorok, főleg Kálvin, valamint a magyarországi helvét irányú reformáció álltak kutatásai középpontjában.⁷

A debreceni református egyházközség innen hívta meg 1920-ban lelkésznek, ahol 1930-ig szolgált a Nagytemplom-Péterfia utcai egyházrészben. Közben a tiszántúli egyházkerület 1923-ban főjegyzővé, 1925-től konventi és 1928-tól pedig zsinati rendes taggá választotta. E tíz év lelkipásztori munkája mellett is tovább folytatta egyháztörténeli kutatásait.⁸ Ezt követően 1930-tól a Tisza István Tudományegyetem nyilvános rendes tanára lett egészen 1940-ig.⁹ E tíz év alatt ismét teljes munkabírással az egyháztörténel felé fordulhatott Pokoly József tanszéki utódjaként. Gyors egymásutánban jelentek meg olyan kiváló munkái, amelyek a korszak egyháztörténeli számára alapvetésként szolgáltak.¹⁰ 1938-ban lett a genfi egyetem tiszteletbeli doktora, itthon pedig a Corvin-koszorú tulajdonosa (1939).

A Tiszántúli Református Egyházkerület egyhangú meghívására, 1938 októberétől „kényszeredetten” vállalta el a püspökséget, amiről 1949. szeptember 1-jei hatállyal mondott le. E tiszteből eredően a felsőháznak 1938 és 1944 között, 1944–45-ben pedig az ideiglenes nemzetgyűlésnek tagja. De püspöki teendői mellett is maradt ideje az egyháztörténeli kutatásra, és olyan kiváló munkái születtek, mint *A szatmárnémeti zsinat és az első magyar református ébredés* (1947), vagy az akadé-

6 Ennek köszönhetően segédkezett Doumergue: „La Hongrie Calviniste” című munkájának az összeállításában. Bucsay Mihály: Révész Imre... i. m., 84.

7 Tanári pályájának ebben a korai szakaszában született meg például olyan kiváló munkája, mint a Dévai Bíró Mátyás tanításai, Kolozsvár, 1915.

8 Például középiskolai tankönyveket írt. A magyar történettudomány kézikönyve című sorozatban „A magyarországi protestantizmus történelme” (1929) címmel remek összefoglalást adott és feldolgozta nagyapja életművét is: Révész Imre élete, 1926.

9 De tanszékét csak 1942-ben töltötték be. Az egyetemi Adattár szerint „Dr. Révész Imre ny. r. tanár, 1931. VIII. 30.–1942. I. 30.” Az Adattárban az „Egyháztörténeli Szeminárium – igazgató” címszó felsorolása alatt Révész Imre mellett még két név szerepel: „Dr. Erdős Károly ny. r. tanár (helyettes) – 1939. II. 1.–1942. VI. 30, és Dr. Soós Béla magántanár (helyettes) – 1939. II. 1.–1942. VI. 30.” Mudrák József: Szemináriumok, intézetek, klinikák és szakelőadók a Debreceni Tudományegyetemen (1914–1950). Adattár, Gerundinum 1, (2010)/1, 124.

10 A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum (1934), Kálvin az 1564-i nagyenyedi zsinaton (1934), Méliusz és Kálvin (1936), Debrecen lelki válsága 1561–1571 (1936), Magyar református egyháztörténel I. kötete (1938).

miai rendes tagsági székfoglalójául szolgáló *Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritánizmusban* (1948)¹¹.

Elérvén a nyugdíjkorhatárt, 1949. szeptember 1-jén megvált püspöki tisztétől, és mint egyetemi tanár vonult nyugdíjba. Az 1967. február 27-én bekövetkezett haláláig ismét a tudományos munkának szentelte magát. „Értékes rész tanulmányokat közölt, de az akkori idők nem voltak alkalmasak egyháztörténeti szintézisek folytatására és befejezésére.”¹²

A történész Révész Imre

Révész Imre egyháztörténeti munkássága új szemléletet hozott egyházunkban a kutatás számára, ami a „kultur-históriai” módszer jegyében fogant. Ő az egyetlen egyháztörténészünk, aki behatóan foglalkozott az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseivel.¹³ A „lelki kálvinizmus”¹⁴ képviselőjeként arra a megállapításra jut, hogy a „tárgyszerű egyháztörténetírás igazában vallástörténetírás, tehát nem intézményi, hanem szellemtörténetének felderítése. [...] A történelem megértése nem más, mint az alkotó szellem műhelyébe való bepillantás – mégpedig az ő mindenkori értékelő álláspontjának megértése útján.”¹⁵

Révész Imre a magyar református egyháztörténet-írásban – máig hatóan – új szempontokat érvényesített és elvitathatatlan eredményeket produkált. Fő célkitűzései a „reformáció” és az „egyház és társadalom” témája köré csoportosulnak. Ezzel mintegy iskolát teremtett tanítványai és tisztelői népes taborában.

Francia tanítómesterének hatására, mindjárt a katedrára lépésekor behatóan kezdett foglalkozni a hazai reformáció helvét irányzatának nagy alakjaival. *Dévai Bíró Mátyás* tanításairól szóló, 1915-ben kiadott könyve első szellemtörténeti módszerrel írt monográfiánk,¹⁶ amiből nyilvánvalóvá vált olvasói előtt, hogy milyen módszerekkel kell a hazai helvét reformáció eszmevilágát elemeire bontani, hogy annak nyugat-európai kapcsolatai egyértelműen kerüljenek a felszínre. Pont-ról pontra mesterien mutatta ki azt, hogy mit vett át Luthertől, illetve Melancthon-tól, hol és milyen formában szakadt el tőlük és közelített a svájciakhoz. Ezzel a módszerrel a későbbiekben is rengeteg adalékkal járult hozzá a reformáció magyarországi terjedésének kutatásához.¹⁷ De nem állt meg a reformáció kibon-

11 ThSz 22 (1948)/1, 4–18.

12 Makkai László: 100 éve született Révész Imre... 183.

13 A tudományos egyháztörténetírás (Magántanári értekezés), Sárospatak, 1913. Nevelés az egyháztörténeti katedrán. Tanári székfoglaló, RSz 8 (1915)/39, 590–599., (1915)/40, 607–611. A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. Eredmények és fôladatok I–II., ProtSz 33 (1924)/8, 473–489., (1924)/9, 545–553. Egyháztörténelem = Hóman Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útjai, Budapest, 21932, 141–182.

14 Makkai László fogalmaz így. Makkai i. m., 182.

15 Barcza József i. m., 194.

16 Barcza József i. m., 194.

17 Ozorai Imre, Bucer Márton hatása, a Debreceni-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentium, Méliusz Juhász Péter stb.

takozásánál, hanem az egész Kárpát-medencei református egyház történetét átfogó munka is kikerült a keze alól.¹⁸ Révész Imrének ezzel a tudományos tevékenységével „a magyar protestáns egyháztörténetírás elérte a legmagasabb tudományos színvonalát” – fogalmaz Kathona Géza.¹⁹

Révész kutatásainak másik fontos területe az egyház és a társadalom területe volt. Úttörő módon kezdte vizsgálni a *reformáció progresszív hatását*. Ennek kezdetét jelentette a Debrecenben indított *Hit és Élet* folyóirata (1921), ahol meghirdette a „*lelki kálvinizmus*” programját, amely a kálvinizmust a reformáció után ismét nemzetmegtartó erővé emelheti. „*Tegyük kálvinizmusunkat lelkünk tüzeiben lelkivé. Hitté és életté [...] azzá, aminek erejével... fölemelte a mohácsi sírjába döntött magyar nemzetet.*”²⁰ Tudományos vonalon a csúcra ezt az akadémiai rendes tagsági székfoglalójában vitte (1948), ahol kimutatta, hogy a puritanizmus nem egyszerűen egy „teológiai belügyként” kezelendő irányzat a sok régi között, mert benne – a jelenre kihatóan is – demokratikus jellegű társadalmi eszmék jelentkeznek. Az egyház hatását vizsgálta a társadalomra, és fordítva.

Talán van abban valami sorsszerű, hogy a későbbi tanszéki utódja, Makkai László is, amikor 1951 után „*egyházi szilenciumra*” küldték a Történettudományi Intézetbe, a puritanizmussal kezdett foglalkozni. Révész hagyományait követve mutatott rá a magyar puritanizmusnak a vallásos célkitűzésekkel együttjáró társadalmi és politikai törekvéseire.

Tény az is, hogy Révész Imre nyugdíjba vonulása után, közel két évtizeden keresztül történészi munkásságában tanulmányozta és bátran alkalmazta a *marxista történettudomány módszereit*.²¹ „*Egyháztörténetíróból világi historikus lett*” – fogalmaz Kathona Géza.²² Kutatási témái között továbbra is szívesen tárgyalt egyházi témákat, azonban ezeket már az előbb jelzett szempontok szerint dolgozta fel. „*Egyháza számára tudományos pályájának ez a fordulata közvetve volt gyümölcsöző*” az egyháztörténeti diszciplína művelőinek. Mintegy tanulságul hagyta a 20. század második felének református egyháztörténet-írása számára, hogy az egyházi jelenségek vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi és gazdasági törvényszerűségeket.

¹⁸ Ebben a tekintetben fő műve az általa négykötetesre tervezett vállalkozása lett volna, azonban püspöki munkája miatt ebből csak az első kötet jelent meg 1938-ban: Magyar református egyháztörténet. I. kötet, 1520 tájától 1608-ig

¹⁹ Kathona Géza: Emlékezés Révész Imrére, az egyháztörténetíróra, RE 19 (1967)/7–8, 165.

²⁰ Barcza József: Révész Imre, az egyháztörténész, Confessio 13 (1989)/3, 29.

²¹ Ilyen kérdésekre keresett választ: Milyen hatást gyakorolt a társadalom az egyházra? Hogyan határozták meg egyházi személyiségek működését? Hogyan jelentkezett egyes korszakokban a gazdasági és társadalmi érdekek, az osztályellentét, a politikai küzdelem? A megjelent monográfiáiban rendre előjönnek ezek a kérdések: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából (1956), Sinai Miklós és kora (1959), Bécs Debrecen ellen (1966).

²² Kathona Géza i. m., 16.

A professzor Révész Imre

Született professzor volt – írja egykori tanítványa és később közeli munkatársa, Szabó Gábor.²³ Életeleme volt a tanítás és a tanulás. Ahogy Bucsay Mihály emlékezik, „*tanulva tanult ő is*”.²⁴ Minden órája élmény volt hallgatói számára. Előadása alatt megelevenedtek az egyháztörténet forrásaiban élő személyek, események és eszmék, akikről vagy amikről éppen előadást tartott. Megláttatta a kor lelkét mozgó eszméket, annak erényeit és hibáit egyaránt. Ugyan mindig megmaradt az egyháztörténet tárgykörénél, mégis tőle tanultak a legtöbbet a lelkészi szolgálatra készülők.

Arra mindig is figyelemmel volt előadásai során, hogy diákjai az ott hallottakat fel tudják használni az igehirdetéseikben, egyéb gyülekezetépítő és vallásos nevelő munkájukban egyaránt. „*Az egyháztörténelem kifogyhatatlan illusztrációs anyag, és aki vele állandóan és szeretettel foglalkozik, az nem szorul rá, hogy kétes, vegyes és gyanús »építő esetek« zavaros kútfejéből merítgessen.*”²⁵ A tárgy megszerettetésén túl azt is igyekezett elérni hallgatóinál, hogy kialakuljon bennük egy minimális történeti érzék, ami nélkül „*csak lelki vigéc a lelkész és nem lelki pásztor, mert múltja még a birkanyájnak is van, mennyivel inkább Krisztus juhái nyájának!*”

Szigorú és precíz ember volt, valamint az ellentétek embere. Igazi elmélet, csupa szobatudós. Mégis jobban ismerte az életet, mint aki benne élt. Felülről nézett mindent, ezért jobban látott mindent. És mennyi humorérzék! Ez is ellentét volt nála: a szenvedő ember – a humoros ember. Mindig eredeti, mindig szellemes. Nem is tudnám megmondani, hogy a könyveiből, cikkeiből tanultunk-e többet, vagy előadásaiból és igehirdetéseiből, vagy életéből és magatartásából – írja visszaemlékezésében tanítványa, Szabó Gábor.²⁶ Révész Imre mind Kolozsvárott, mind Debrecenben lelkészgenerációkat nevelt fel és jó néhány egyháztörténetészt indított útjára a magyar református egyház számára. Akik valamikor is hallgatói lehettek Révész Imrének – írja Bucsay Mihály –, mint ő, „*nem fogják elfelejteni, ennek a nagy tudósnek és erős hitű keresztyénnek az érett tudás minden szépségében pompázó magisztrális előadásait*”.²⁷

Válogatott írásai

Dévai Bíró Mátyás tanításai, Budapest, 1915.

Bod Péter, mint történetíró, Kolozsvár, 1916.

„Akire nem volt méltó a világ.” Képek a keresztyénség történetéből, Kolozsvár, 1921. (reprint Debrecen, 1993.)

23 Szabó Gábor: Révész Imre az ember, RE 19 (1967)/7–8, 166–167.

24 Bucsay Mihály: Révész Imre... i. m., 85.

25 Révész Imre: A lelkész, mint egyháztörténetész, Igazság és Élet 2 (1936)/3, 91.

26 Szabó Gábor: Révész Imre az ember, RE 19 (1967)/7–8, 166.

27 Bucsay Mihály: Révész Imre... i. m., 85.

- A keresztyénség története, Kolozsvár, 1923.
A magyarországi protestantizmus története, Budapest, 1925.
Révész Imre élete 1826–1881, Debrecen, 1926.
A reformáció, Budapest, 1932.
A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum, Debrecen, 1934.
Kálvin az 1564-i nagyenyedi zsinaton, Debrecen, 1934.
Méliusz és Kálvin, Kolozsvár, 1936.
Debrecen lelki válsága 1561–1571, Budapest, 1936.
Egyháztörténelem, Debrecen, 1936. (Újabb kiadások: Budapest, 1993., 1995.)
La réforme et les Roumains de Transylvanie, Budapest, 1937.
Magyar református egyháztörténet. I. kötet, Debrecen, 1938.
A reformáció az erdélyi oláhok között, Debrecen, 1938.
Református történelemszemlélet, Budapest, 1941.
Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből, Debrecen, 1943.
„Tegnap, ma és örökké...” (összegyűjt. tan.), Debrecen, 1944.
Dévai Bíró Mátyástól erednek-e az 1544-i tételek? In: Révész Imre (szerk.):
Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára, Debrecen,
1946. 437–452.
A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés, Budapest,
1947., repr. Debrecen, 1993.
Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban, Budapest, 1948.
Kossuth és a függetlenségi nyilatkozat, Budapest, 1952.
Lammenais és a magyarok, Budapest, 1954.
History of the Hungarian Reformed Church, Washington, 1956.
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából, Budapest, 1957.
Sinai Miklós és kora, Budapest, 1959.
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos életéről és működéséről, Buda-
pest, 1966.
Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949 (vál.,
szerk. Barcza József), Budapest, 1990.